

בונה המגדלורים

'מגדלור בזמן' קרא לחג יצחק טבנקין המורה של אריה בן גוריון . הוא בוודאי התכוון לחג ולמועד הפורצים את השגרה . לכולטות של החג ולהשפעתו על חיי היום יום. לפי גרסה זו החג מהווה מקור לאור הבולט ומקרין למרחקים. המגדלור מאמין באור כפעולה, כמעשה המאותת למרחקים. הדימוי של טבנקין מתאים לדעתי לתחושותיו של אריה בן גוריון , לדימויו העצמי כאקטיביסט המנווט בתוך סערות , מוקד לספינות המחפשות נמל , בחלקן ספינות טרופות. הוא מאמין כי ההצלה שתבוא ממפעלו תגיע מאור הניצב באופק של העתיד. אין כאן תפישה של חג כעריסה המבטיחה ביטחון, ילדיות, שיבה לעבר פסטורלי. לדעתי אריה בן גוריון לא ראה עצמו כמגדלור אלא כבונה מגדלורים, כמצוי בלב לבו של תהליך דרמטי . המאמץ לבנות מגדלור נעשה כשלא ברור האם יגיע המגדלור לגובה, האם יידלק הפנס , כיצד יפלח האור את החושך, כיצד יעניק ביטחון לספנים בסכנת ניווטם. המאמץ לא מבטיח. החג אינו בית ולא רק מקור לגעגועי עבר אלא מטלה, ביטוי למחויבות, איתות של תקווה ואתגר. אריה בן גוריון בונה המגדלורים ביקש לבנות במגדלור בזמן , בימי החג והמועד, לא כימי הפנאי והמנוחה. בחגים הוא ראה ביטוי מדויק לעובר מדור לדור , לאתוס המהפכני של הציונות. את המגדלור ביקש לבנות בהתעוררות פנימית המשתלבת עם הקמת תרבות לקיבוץ שתוכל להיות נחלת הכלל היהודי. לעתים טען כי הקיבוץ הוא עוד זרם ביהדות אך תמיד התכוון לומר כי הקיבוץ הוא היורש הלגיטימי של המסורת היהודית שניערה עצמה מן האפולוגטיקה והטילה על עצמה לבנות לעם היהודי קהילה מוסרית הדוברת עברית .

עוד בטרם ידעתי את הביוגרפיה של אריה בן גוריון, ראיתי לנגד עיני שתי תמונות: האחת כשהוא יושב בחג או בסמינרים עם פנקס פתוח ורושם רשימות מדויקות של כל שיר וכל דובר , כל הזמן מציץ לשעון הבודק אורכם של דברים. כמנהל חשבונות הסופר במדויק את מספר הדקות ואת מספר המשתתפים ואת הקהל הבא ויוצא. את כל החדשות הללו הוא שופך לדפים קטנים של פנקס תולדות התרבות הקיבוצית. זה אותו הפנקס שיהפוך למערכת ראיות מדויקת ורגישה שתקבע את גזר דינם של הטקס וההרצאה. האם יהפכו לדוגמה חיובית או לדוגמה שלילית... התמונה השנייה היא תמונת דמותו של אריה בן גוריון כמרצה: קולו הרועם, המעיין המתגבר של מקורות שקרא ברוב קול בצירוף של

תחושת אזהקה וצו. כשהנהר הגדול של דבריו היה פורץ את מסגרת הזמן שהוקצב לו אפילו על ידי פנקסו שלו ומישהו היה מעיר לו על כך, הוא היה הופך לרוח סערה שהרי מי מוסמך לכלוא את הרוח ולהקיפה? ומי יוכל לערער על הדחיפות והנחיצות של האמת הנאמרת? לא היה שעון ואיש המסוגלים למדוד את הר הגעש בהתפרצותו.

דומה כי התרבות בה האמין אריה בן גוריון היתה תרבות נשגבת, מחייבת, מוסרית. כבני דורו, גם אלו שהתיימרו לדבר בשם הילידיות הצברית, הוא האמין כי הוא שייך לדור היוצאים ממצרים. צו יציאת מצרים כולל קריאת תגר על מאהבי הגעגועים אל קישואי ואבטיחי מצרים, למתחנפים למצב הקיים, להופכים את העבר כעבר למחוז חפץ נוסטלגי. תפישתו את התרבות היהודית היתה תפישה המתנגדת למסתתרים תחת כנפי השכינה במקום לעזור לה לקום מעפרה בכוח החזון והמחויבות האישית. ביקורתו היתה מכוונת גם נגד אלו שנהגו כאילו כבר נחקק בברור דבר האלוהים על הר סיני ונמצא הפתרון לחידת החירות הטמונה בעצם היציאה מן השעבוד. הוא היה יהודי שכפר בכך שהאדם היהודי חי במסכת סגורה של תווי תנועה וחשיבה שכבר גובשו. הוא כפר בחניטת היש במסגרת של צווים טקסיים שאינם מעוררים תמיהות וחפופי דרך. בכל חניטה יש מעין הסכמה למוות. הוא היה מוכן לקבל את האופק הפתוח של יוצאי מצרים הנקרעים בין קוטב מצרים, המדבר והארץ המובטחת. הוא גייס את אותם המקורות כדי לחזק את המפליגים לחופי עשייה חדשים. חופים אלו התגלו לדעתו לא מתוך הרצון למתוח קמטים, לדאוג קוסמטית שהכל יראה חדש ורלבנטי, מתאים לצעקה האחרונה של האופנה. הרי המטרה אינה איבון אלא פריצה ומימוש בחיי המעשה. גישה של חניטה היתה נראית בעיניו זעיר בורגנית.

חופי העשייה החדשים התגלו תוך שיוט בהיסטוריה של ימינו על החורבן שבה ועל ההישגים האדירים של המהפכה הציונית. היא חשפה תת מודע תרבותי של מסורת בזיקה מחודשת לטבע ולהיסטוריה היהודית בארץ ישראל. אריה בן גוריון חי כל הזמן במתח גדול בין הרצון להנחיל ובין ההכרה כי יש לחפש אופקים חדשים. הוא נראה כמתעד נצחי ושובר לוחות בעת ובעונה אחת. פעם אחר פעם היה נראה כמי שרואה בברור את האנשים רוקדים מסביב לעגל. כמי שנכנעים לסמי השינה של ההסתגלות. התרבות היתה צריכה להיות משקל נגד כל אלה. היא צריכה לחזק את מחויבותם לקיים את אשר

נתבעו. הוא ביקש שילמדו והיה בטוח כי כל מפגש עמו הוא הזדמנות שלא תחזור לגבור על החלל הריק שהרי האמין כי הוא מנהל נגדו מלחמה ללא פשרות. הוא הבין את כוחו המדויק והמאיים. אריה בן גוריון היה מחנך אך הוא גם היה איש תנועת מגשימים. כמי שידע להביא את הניכיו בחברת הנוער, בבית ספר טיץ, בתנועת הנוער ובקרב בני הקיבוץ אל ההגשמה הוא ידע יפה כי מעשי ההגשמה עלולים גם לרוקן את הכוחות ולהפוך בקלות לסנגורים של הבערות והריקנות. הרושם והחשיבות של האירועים ההיסטוריים המתרחשים כאן ועכשיו עלולים להפוך את המעורבות העמוקה להסתפקות רוחנית במועט. בקרב בני חוגו החלוצים הוא הבחין בפאתוס של הבורות שיכול להיות טמון במעשה של ההגשמה האישית. הרי בעבודה, בעשייה הפוליטית, ניתן לדלג על חיפושי הרוח ועל הצורך ללמוד. חיי המעשה יכולים לחפות על שכחה מאורגנת ולהפוך להיות מקלט לכל ההדחקות. ההסתפקות בעשייה לא יכולה להציל מפני הדוגמאיות, מפני פיתויי יצר השלטון והשרירות, היא איננה יכולה להימסר לדורות שיבואו, להפוך למטודה חינוכית. כיצד יוצרים תרבות בתקופה של הגשמה עצמית, של מתח היסטורי, של רגעים שנראים כמבחן גורלי ואחרון, בו חשים כי נגמרה התחמושת וזמן ההתחמשות?

את המתח הזה בין מעשה ההגשמה והיצירה התרבותית פתר אריה בן גוריון בדרך שהעניק לו מורו יצחק טבנקין. טבנקין האמין במתח הגדול. בכוחו של הרצון לפעול בתנאים של קטסטרופה מתקרבת. בצורך של כל יחיד ושל כל חברה להיות ראויים לזמן הגדול של המשימה. כל רגע ורגע הוא רגע של זיכרון, של אזעקה, של יכולת להגיע אל השיא. כל רגע ורגע עלול הסחף לגבור על כוח ההתפרצות של פסגות ההר. המתח הוא מעשה רצוני שיכול וצריך לעורר גם את היצירה וגם את הלימוד. הוא גובר על האסימטריה בין המשימה ליכולת. לתפישתו זו של טבנקין היו מחירים כבדים שלא כאן המקום לעמוד עליהם אך היה בה גם כוח גדול לצרף מאמצים, לנסות להקים את אותו גשר מתוח שבין הגשמה לבין תרבות. ההישג הגדול שלו היה בכך שהוא הצליח להעניק לתלמידיו ולממשיכיו תחושה כי כל אלה מתלכדים למסגרת של חשיבה ורגש מקיפה. כל רגע היה למבחן גורלי. מתי ימצא הזמן לנשום, לחפש, להתלבט ולגלות. אך האם אין כאן ביטול של החג המובחן מיום החולין?

אריה בן גוריון התגייס למשימה כל ימי חייו. כל רגע היה לו הכנה למשימתו הבאה. חייו נבנו כדרך ברורה שבה כל שלב הוא שלב לימוד לקראת הבאות. כל רגע חירום יכול להיות פרק מכונן של תרבות עתידית.

ימי החג והמועד מניחים כי כל שנה נחזור אל אותה עונה, אל אותם ימים, שבחזרתם נערמות במשך הדורות התבוננויות עשירות. המעשה המיוחד לזמן מסוים עשוי להצליח להצטרף לטבעות הזמן השבות ובאות אחריו.

אריה בן גוריון היה מצד אחד ארכיונאי המנסה להציל כל הזמן פרטים מן השריפה של השכחה אך לעולם אין הוא יכול להסתפק בעבודתו כארכיונאי. הארכיונאי הרי יודע כי לא הוא זה שישתמש במסמכיו. הוא מערם ערמות ויודע כי לא הוא מחויב בעיצובם, בברירתם, ובהכרעה מה ייעשה בהם. אריה אינו יכול לקבל את הקודים של ארכיונאים היודעים שאסור להם להיות השופטים ובוודאי לא התליינים של מה שהם אוספים. הוא ראה עצמו כמעצב, כגוזר דין, כמי שזקוק לכל חומרי הבערה כדי שהמזורה לא תכבה. הוא האמין כי זו הדרך למנוע שמהומת ההיסטוריה תסתיים בכיבוי אורות. לדעתו החומרים הנאספים חייבים להימדד ביכולתם להדליק מדורות. הוא אגר אותם אך גם הסיק מכל מה שהגיע אליו את המסקנה הברורה מה צריך לעשות. תהה מתי החומר משתלב בתמונה האידיאלית שצריכה להיוולד מן התרבות. אין הוא יכול לחכות לדורות הבאים שיפסקו את פסק דינם של החומרים אותם אגר. הוא עצמו היה כואב, מתייסר, מתפרץ, שופט, מאחל, מתווה דרך. לא הסכים לחכות לנוברים בערמה שיבואו אחריו.

אחד מהדברים הבולטים בסיפור חייו של אריה בן גוריון המשורטטים בספר זה הוא הקשר העמוק בין אירועים שעבר במשפחה ובגורלה, בהיסטוריה שהקיפה אותו, במגבלות הפיסיות והפסיכולוגיות שלו כאדם, לבין תוכן היצירה ומפעליו החינוכיים והתרבותיים. אריה, כפי שמתברר מן הביוגרפיה שלפנינו, הוא יותר מורכב מאשר מה שהתגלה לכל אלה שהכירו אותו בעבודתו. לסובבים אותו הוא מעניק תחושה שאין הוא נותן לעצמו יכולת לנשום, לאגור כוח, לפזר אהבה מסותרת שהיתה שופעת בתוכו. אך המעמיק לקרוא בביוגרפיה הפרושה לפנינו יגלה את זרמי הנגד הפועלים ביחסיו המעמיקים למשפחה, לגולה, למקורות, בלי לשקוע בעצב הנוסטלגיה. הוא גילה נאמנות לקרובים שדודו דוד בן-גוריון דחה מעליו משום שחשב שעליו להוכיח בכל את נאמנותו לאידיאל ולתפישת מקומו בהיסטוריה. דוד

בן-גוריון ניתק קשרים אריה בן-גוריון חיבר. הוא שמר על קשרים אל הציבור הדתי או אל המפעל הקהילתי הקרוב לו בבית השיטה, על סיפור חבריו. וזאת למרות היותו איש העומד על דעתו כמסורת הבן גוריונית.

ניתן היה לגלות את אריה בן גוריון המתלהב והרך, החי את השמחה שבגילוי, שבאהבה, כשהיה מטייל, כשעמד מול נופים של הארץ עם ספר התנ"ך. הוא העמיד זה מול זה את הנוף והספר והנוף נענה למילים ולסיפור. באותם רגעי פגישה הוא חש שהגיע הביתה, לשמחת האמת. להוכחה האחרונה. במשך שנים גילה כי לא רק המקרא אוצר בתוכו את האותות של המקום אלא גם המשנה והתלמוד הירושלמי. גם במשא ומתן המאוחר של אריה בן גוריון עם יהדות בית הכנסת אחרי שנים ארוכות של פולמוס התגלו רגעי רכות וקבלה. הוא נפתח לניסיון לגלות בתרבות בית הכנסת את העקבות של התרבות הארץ ישראלית. בגילויים אלו מצא אריה בן גוריון נחמה ושמחה. אך גם ברגעי מנוח אלו לא שכח כי הם גם נשק בקרב הבלתי מסתיים שלו לתרבות יהודית ארץ ישראלית ברוח התרבות החלוצית.

כמי שמעצב תרבות של יציאת מצרים ולא של סיני היה לו חשוב להדגיש את עדיפות האופק של המאבק המוסרי על הארץ. הוא העמיד זה מול זה את הגולה ואת היציאה ממנה. לעתים עמדתו נראתה דוגמאטית וקשה. במיוחד בעיני אנשי התרבות הפוסט-מודרנית של ימינו. לדידם אנו חיים בעידן של הסובלנות, של ההכרה ההדדית. לדעתם אין לעזור את עיננו ממחלות הארץ ולא להתעלם מהישגי הגולה. האם אין בהעדפת הארץ על הגולה התנשאות, יצירת אליטה דלת רוח המוחקת ירושה רב דורית שאספ העם היהודי דווקא בהיותו נודד? הרי שורשיו נודדים, ואישי הגלות הפורצים את חומות הגיטו לעבר תרבות הרואה עצמה חורגת מן גבולותיו הצרים של הלאום או בית הכנסת יכולים לסמל את שאר הרוח והאוניברסליזם המוסרי של היהדות. אריה בן גוריון שיצא לא פעם לשליחות חינוכית בצפון אמריקה והיה מקושר עם אנשי החינוך היהודי שם ידע להכיר ולהוקיר את המאמצים לפיתוח חיים יהודיים בגלות. הוא העריך את כנות המחנכים ואת מסירותם לרעיון. אך דווקא מפגש זה עורר בו את חוש הביקורת. הוא איבחן אותות של אובדן. גילויים אלה של חולשת הגולה לא החלישו את הביקורתיות שלו על תופעות של גלות בארץ ישראל. בשבילו הגלות לא התמצתה בפיזור הגיאוגרפי של האומה היהודית. היא גם מצב מוסרי התובע תיקון. הטשטוש המתגלה היום בין גלות

לארץ ישראל לא בא לתבוע מהיהודי באשר הוא תיקון חברתי הוא מסתיר כניעה לספקנות אוניברסלית וכניעה למצב קיים.

הצורך להבחין בין גולה הזקוקה לתיקון לבין ארץ התובעת הגשמה מתגלה לא רק בגולה על מוסדות החינוך שלה אלא גם בארץ ישראל. זו לא היתה בשבילו רק מקום המעניק לילידיו תארים ומדליות חנם. מבחינה זו מצבה יותר קשה. היהודי בגולה יודע יפה כי יהדותו לא מובטחת כי הוא יכול להיטמע, כי הוא רוצה להתבולל, כלומר לפתור את מצוקתו היהודית על ידי פרידה מכוונת. בישראל אפשרויות אלו מוסתרות על ידי שיגרה של שפה ותרבות ממוסדת. זו הסכנה הגדולה של גלות המחלחלת לפרהסיה התרבותית של ישראל. אמנם יותר קשה לגלות את הגלות כאן אך היא רוחשת מסביב. כאן היא יכולה להפוך בקלות לאידיאולוגיה של שיתוק.

בשנות השלושים, הארבעים והחמישים, כשעיקר המאמץ של בני דורו של אריה בן גוריון היה נתון למבחן העמידה במטלות המעשה הפוליטי והצבאי הוא היה נתון בעיקר למשימה החינוכית. אמנם הוא השתתף בסיוורים ראשונים למדבר והיה שותף מלא לחבורת חלוצים שהשפעתם על יצירת תשתית ראשונית לפוליטיקה הישראלית היתה גורלית, אך הוא היה נתון למעשה החינוכי ועל כן פעל במקביל עם מנהיגי דורו אך לא ממש יחד עמם. האם היה קשר בין דרכו זו לבין שייכותו המשפחתית לדוד בן – גוריון? האם הבחירה בדרכו המיוחדת היתה קשורה בסתירה שבינו כתלמיד של טבנקין וכאחינו של בן גוריון? התשובה לכך היא כנראה שלילית. הוא לא וויתר על קשריו ולא על עמדתו הפוליטית הסותרת. להטו החינוכי כנראה קבע יותר.

בשנות השבעים, כאשר אריה בן גוריון נענה כל כולו לכינוס החומרים התרבותיים שנצברו הוא חש כי משהו חדש מתרחש בסביבה התרבותית של הקיבוץ. חברי קיבוץ ביקשו דרך לסגת מתרבות פרונטאלית, מגייסת, שבוייה בסיסמאות שהזינה את הקונפליקטים הפוליטיים שמתחו את הקיבוץ בתקופת הפילוג הסוערת. פעילי תרבות ביקשו דרך להפוך את התרבות להזדמנות לפגישה בין חברים שנפגשו עכשיו פחות ופחות והתבצרו בביתם המרווח קצת יותר. הם ביקשו דרך לחיות את היחד יותר מאשר לשאת עיניהם למשימות הדור וחלומותיו שלא תמיד נראו משותפים. פעילי התרבות ביקשו למצוא במשחק החברתי בידורי, בחיקוי תכניות שעוצבו בתקשורת ההמונית דרכים לקרוא לחברים לפגישה מחודשת מסביב לפעילות התרבותית. זו היתה אלטרנטיבה לתרבות המרוכזת בזירה הפוליטית ולסרט

השבועי שהחליף את התרבות העצמית. התגלה צימאון למימוש עצמי אינדיבידואלי, שהשתלב ברצונם של אומנים להקדיש את כל זמנם לפעולה של אמנות. הם תבעו התמקצעות. האקדמיה היתה בלבו של הסיפור. מוקד חשוב ברעב התרבותי התמקד בסקרנות לרחוק. לא כאן על פני אדמה. התגלה הקסם של חיי רוח המאפשרים ניתוק מן המחויבות היומיומית ומשביעים יותר את הרעב למרחקים ואת הדאגה לחיים פנימיים גם אם כל אלה משתקים את המחויבות והמעורבות. בתוך השינוי הזה החלה התעניינות בלימוד של מקורות ישראל. לא היה ברור לאן לימוד זה מוביל. הפגישה של אריה בן גוריון עם הזרמים החדשים לא היתה פשוטה. כאן לא פעל המתח הטבנקיני לו הוא נשבע. היתה תחושה כי לימוד ברוח ליברלית המאפשר פתיחות רגשית, ביטוי של האני עשוי לתקן ולהעמיק, עשוי לתמוך במימוש עצמי ופתיחות הדדית. הוא עשוי לשחרר ממחויבות יתר לדעת קהל חיצונית ולמנוע הדחקת רגשות. צריך לשוב ללימוד מקורות ישראל כדי לבטא גם את הגעגוע, לשמור על הזכות לחיפוש וכדי להעביר מדור לדור סיפור מורכב אך גם מרגיע. כוחו לא יהיה בפיזור של רגשות אשמה ומתח אלא במרגוע ובקריאה להעמקת היסוד הרגשי ויחסי האנוש.

המפגש של העמדות של אריה בן גוריון ושל חוג 'שדמות' היה מתוח אך שני הצדדים ידעו להעריך איש את רעהו. הוא ראה צמיחתו של דור חדש של יוצרים בברכה, הם ראו בו מי שעומד בחזית יקרה להם. שלא כמו דודו דוד בן גוריון אותו הוא העריך הוא ידע גם לנטות גשר ולמהול את התוכחה באהבה גלויה. חוג שדמות לא עסק כמעט בכלל בטקס ובחג. הוא יותר התעניין בחוויה הלימודית, בהעמקת הברור המוסרי ערכי, במקורות ספרותיים ובחשבון הלב של חבריו. הוא גם היה רגיש בשאלות של שלום ומלחמה ובניסיון להתיר את המתח שהפך לסמכותיות.

אך חניכיהם של המורים בחוג שדמות שבו אל הקהילה, אל הטקס, התעניינו פחות באורחות חייו של הקיבוץ ויותר ביצירת מפגשים משמעותיים של אנשים צעירים המחפשים את היחד הרגיש לצרכיהם הרוחניים והרגשיים. הם למדו ולימדו את מקורות ישראל יחד עם התנסות קבוצתית רגישה המטפחת את היחידים. הם עיצבו חגים וטקסי מעבר.

כמה שנים אחריהם הגיעו קבוצות הבוגרים של תנועות הנוער ושל צעירים. הם ביקשו שוב לשוב אל מימד המשימה החברתית והניתוח הכלכלי פוליטי. הם בנו לעצמם קבוצות שאמנם קיבלו השראה מהקיבוץ אך חשו שעליהם לפלס דרך שהיתה במובן מסוים קרובה יותר לאקטיביזם של אריה בן גוריון.

הצד החינוכי והדוגמה האישית, התביעה והמחויבות, תחושת התפקיד ההיסטורי מצד אחד והבדידות לנוכח חברה הדוהרת לכיוון אחר הציפו אותן. הן החלו לחפש דרך כיצד התרבות שהן חוות תוכל להימדד מוסרית וחברתית. מבחינות מסוימות נסגר מעגל : בארכיון החגים שייסד אריה בן-גוריון בבית השיטה החלו לפעול בני קבוצות שיתופיות של מחנות העולים קבוצות הבחירה.

מוקי צור